

OTÁZKA BYTIA – HEIDEGGER VERZUS HEGEL

VLADIMÍR LEŠKO, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice, SR

LEŠKO, V.: On the Question of Being – Heidegger versus Hegel
FILOZOFIA, 74, 2019, No 6, pp. 440 – 455

This article investigates Heidegger's and Hegel's understanding of Being. The main focus is on Heidegger's late work and on his thinking conversation with Hegel. However, in Hegel's understanding of metaphysics there is a significant absence of the notion of being as such in its unity with the highest being, but also a desire to identify Being itself as opposed to Being of being. In Hegel's ontology Being exists always just as a Being of being. The ontological difference, which Heidegger aims to fill in all of his work, turns out to be the dead end of his thinking. Heidegger's efforts to answer the question of Being itself therefore ends in failure.

Keywords: Heidegger – Hegel – Being – being – Being of being – Question of Being – Thinking of Being

Heidegger a Hegel patria k širokej škále nemeckých filozofov, ktorí sa s výnimočnou intenzitou venovali *otázke bytia*, tradične chápanej ako najzložitejší ontologický problém. Obidvaja sa vo svojej dobe nazdávali, že svoje riešenie formulovali nielen metodicky, ale aj v samom výsledku, teda v jeho konečnej podobe, ktorá už nemôže byť prekonaná. Aj preto Heidegger v polovici minulého storočia, keď sa pokúšal nanovo špecifikovať *úlohu myslenia* ako *myslenie Bytia* (Heidegger 1976c, 317; Heidegger 2000, 9), venoval najvýznamnejšiu pozornosť Hegelovi.¹ Doteraz však nie je dostatočne preskúmaná miera Hegelovho vplyvu na konštituovanie Heideggerovho riešenia problému *myslenia Bytia* (pozri napr. Capobianco 2010, 6 a n.; de Boer 2000, 197 a n.). V predloženej štúdií sa preto pokúsím tomuto problému venovať pozornosť a prezentovať to najdôležitejšie, k čomu som sa doteraz prepracoval vo svojich historicko-filozofických skúmaníach (pozri Leško – Stojka a kol. 2016; Leško – Sobotka a kol. 2017; Leško – Mayerová a kol. 2018).

¹ V stati budem striktno rozlišovať písanie termínu bytie v Heideggerovom rozlíšení s malým písmenom vo význame „bytie jestvujúca“ a s veľkým písmenom, keď ide o „Bytie samo“, teda bez vzťahu bytia k jestvujúcnu.

Heideggerova dilema či paradox?

Dnes už takmer učebnicová *poučka* znie, že Heidegger zanechal vo filozofii 20. storočia nezmazateľnú stopu svojím spisom *Bytie a čas* (1927), aj keď ostala nedokončená a svojím obsahom nezodpovedala pôvodnému zámeru autora. Napriek tomu veľmi významne pôsobila na rozvoj fenomenologickej, hermeneutickej a existencialistickej filozofie, a to nie iba v Nemecku, ale v celej európskej filozofii. Práve jej recepcia spôsobila najväčšie problémy. A to najmä pre zhustenie textu, ktorý vznikol pod silným časovým tlakom na jeho tvorca v súvislosti s potrebou obsadiť profesorské miesto v Marburgu (pozri Gadamer 2008, 64 a n.), ako aj pre pomerne zložitú vnútornú štruktúru a neľahko zrozumiteľný Heideggerov nový filozofický slovník. Preto sa rôzne interpretácie *Bytia a času* presúvali väčšmi podľa intencií interpretátora, než aby sledovali vlastnú intenciu autora. Týmto spôsobom sa rozšírila aj verzia, podľa ktorej toto dielo patrilo do okruhu dobovo veľmi citlivo vnímaných filozoficko-antropologických traktátov. Najvýraznejšie sa o takéto chápanie zaslúžil J.-P. Sartre svojou prácou *Bytie a ničota* (Sartre 2006, 14 a n.; pozri tiež Lévy 2003, 371 – 400; Sivák 2005, 311 a n.), ale najmä svojou krátkou esejou *Existencializmus je humanizmus* (Sartre 1997, 16).

Heidegger pri formulácii vlastnej témy diela *Bytie a čas* píše, že mu ide o otázku *zmyslu bytia*. Túto formuláciu však vtedajšie filozofické publikum, ktoré sa angažovalo v problémoch *Lebensphilosophie*, pochopilo síce mylne, ale v danej dobe presvedčivo, ako otázku o *zmysle života*. Myšlienky nenesú vinu za to, ako s nimi ľudia naložia, a je na ľuďoch, aby sa vyrovnali s dôsledkami svojho myslenia. Heideggerovi tak nezostalo iné, než sa dlhé roky brániť obvineniam z existencializmu a dokladať, že jeho záujem tkvie takmer výlučne len v ontológii. Zaraďovanie medzi existencialistov Heidegger pokladal za *nehorázny omyl*, musel sa ustavične vyrovnávať s tým, že aj jeho najbližší kolegovia opakovane narážali na aspekty existenciálne ladenej filozofickej antropológie, s ktorými sa môžeme v hojnom počte stretnúť v práci *Bytie a čas*.

Pred Sartrom priamo a veľmi dôrazne na túto skutočnosť upozornil E. Husserl v prednáške *Fenomenológia a antropológia* (1931). Rozhodne odmieta Heideggerove sklony k antropologizácii, ktoré chápe ako podceňovanie možností filozofie, ktorá dokáže neporovnateľne viac, pokiaľ bude pestovaná ako fenomenológia (Husserl 1999, 975).² Husserlova prednáška sa dodnes cituje ako „Husserlov zákaz antropológie“ (*Husserls Anthropologieverbot*), ku ktorému sa Heidegger prirodzene pripojil, a to aj

² Všeobecne povedané, Husserl sa pýta na možnosť racionálnej metódy, ktorá je potrebná na poznanie faktického sveta vo forme racionálnych, prísnych (exaktných) vied ([...] *rationale Methode möglich, um die faktische Welt in Form rationaler Tatsachen-Wissenschaften zu erkennen*). Vidí ju vo fenomenológii a tvrdo sa bráni proti vplyvom dobovej antropologizácie a psychologizácie na podobu filozofie. Tí, ktorí stoja na ich strane, teda pre Husserla tiež Heidegger, sú iba „módni filozofi“ (*Modephilosophen*), o ktorých treba pochybovať, či dokážu poskytnúť filozofii metodické základy prostredníctvom „filozofickej“ antropológie.

preto, aby sa zbavil diskusií o existencializme, ale ešte väčšmi v záujme vnútorného zdôvodnenia Husserlovej ostrej kritiky budovania filozofie z „*hládiska ľudského pobytu*“ (Husserl 1999, 975).

Či bolo *Bytie a čas* pre Heideggera osobným *úspechom* alebo *neúspechom*, ku ktorému sa podľa svedectva H.-G. Gadamera prikláňal aj sám Heidegger (Gadamer 2000, 259), a či táto kniha pre dejiny modernej filozofie skutočne znamenala zásadnú zmenu, alebo len vytvorila jej zdanie, je otázka pre ďalšie skúmania historikov filozofie. Pre ciele tejto štúdie je oveľa zásadnejšie zistiť, či a ako Heidegger vymedzil pole svojej konfrontácie s Hegelovým spôsobom chápania *otázky bytia*. Prvý problém tkvie v tom, že Heidegger postavil základy fundamentálnej ontológie a neskorý projekt *myslenia Bytia* na dvoch tézach, ktoré vzbudzujú podozrenie s ohľadom na svoju kompatibilitu.

Prvá téza veľmi konkrétne vypovedá o otázke, čo je pre raného Heideggera bytie: „Bytie je vždy bytie nejakého jestvujúca“ (Heidegger 2008, 25; Heidegger 1977, 12). Druhá téza, ktorá sa stala predmetom Heideggerových filozofických skúmaní v neskoršej tvorbe, je formulovaná radikálne opačne: „Odtieniť bytie od jestvujúceho a explikovať bytie samo je úlohou ontológie“ (Heidegger 2008, 44; Heidegger 1977, 36). Táto druhá pozícia bola pre Heideggera v jeho filozofickom vývoji čoraz dominantnejšia a jej završenie nájdeme v prednáškach *Čas a Bytie* (1962) a *Koniec filozofie a úloha myslenia* (1964). Na javovom nesúlade týchto dvoch pozícií sa ukazuje, že Heidegger sa okrem uvažovaného predmetu skúmania ako bytia jestvujúca pri hľadaní metódy, teda spôsobu ako sa dostať cez fenomenálnu vrstvu jestvujúceho, dostáva k problematike bytia ako takého. Metodickým konštatovaním, že ontológia nesmie zostať stáť pri jestvujúcom ako existencii, ale je vedená ďalej, k pochopeniu *Čistého bytia*, a nakoniec k *mysleniu Bytia*, priviedol Heidegger sám seba na hranicu celoživotného zápasu, ktorý sa stal jeho *filozofickým osudom*. V tomto kontexte má svoje nezastupiteľné miesto práve jeho *konfrontácia* s Hegelovou ontologickou koncepciou, voči ktorej sa kriticky vyhraňuje najmä vo svojej neskoršej tvorbe.

Heidegger vyjadruje svoje rané ontologické stanovisko v práci *Bytie a čas*, kde uvádza, že fundamentálna ontológia ako *existenciálna analytika pobytu* (Heidegger 2008, 29; Heidegger 1977, 18)³ nerieši otázku bytia vôbec, ale len otázku bytia pobytu (Heidegger 2008, 36; Heidegger 1977, 27). Uvedené chápanie fundamentálnej ontológie potvrdzuje aj v roku 1929 v práci *Kant a problém metafyziky*: „Fundamentálna ontológia sa nazýva oná ontologická analytika konečnej ľudskej bytosti, ktorá má pripraviť základ pre metafyziku ‚prislúchajúcu prirodzenosti človeka‘. Fundamentálna

³ S vedomím diskusií, ktoré prebehli na tému vhodnosti tohto termínu, ponechávam Patočkov preklad nemeckého *Dasein* ako *pobyt*.

ontológia je metafyzika pobytu, ktorá je nutná k tomu, aby bola metafyzika možná“ (Heidegger 2004a, 23; Heidegger 1991, 1).

Podľa Heideggera sa však koncept *metafyziky pobytu* samotnou prácou na rekonštrukcii Kantovej *nedokončenej filozofie*, ktorá sa vyľakala a vyhla podstatným otázkam, výrazne otriasol. Heidegger si uvedomuje, že ani preňho nebude najľahšie nájsť odpoveď na túto podstatnú otázku, samozrejme, otázku bytia samého. Preto aj celé skúmanie Kantovho chápania metafyziky uzatvára týmto stanoviskom: „Možnože sa fundamentálne ontologicky orientovanou interpretáciou kritiky čistého rozumu problematika založenia metafyziky vyostrila, aj keď len tak, že ostáva stáť pred tým rozhodujúcim“ (Heidegger 2004a, 211; Heidegger 1991, 245). Heideggerovo skúmanie Kantovej *Kritiky čistého rozumu* je teraz už pochopené ako spochybnenie správnosti cesty, na ktorej hľadal, preto sa utieka o pomoc k Hegelovi: „Či Kant v druhom vydaní *Kritiky čistého rozumu* nevrátil vládu intelektu? Nestala sa v jej dôsledku u Hegela metafyzika tak radikálne ako nikdy predtým ‚logikou‘?“ (Heidegger 2004a, 210; Heidegger 1991, 244). To je veľmi dôležité Heideggerovo vyjadrenie, ktoré je v jeho neskorej tvorbe predmetom mnohých intenzívnych ontologických skúmaní.

Kľúčová otázka metafyziky

Heidegger sa v roku 1929 vo svojej inauguračnej prednáške *Čo je metafyzika?* až príliš prekvapujúco otvorene hlási k Hegelovi: „„Čisté bytie a čisté nič je teda to isté.‘ Táto Hegelova veta... je plne oprávnená“ (Heidegger 2006b, 71). Plnú oprávnenosť tejto hlavnej vety z Hegelovej práce *Logika ako veda* (Hegel 1986a, 91) však Heidegger nechápe v Hegelovom duchu, ale len vo svojom vlastnom: „Bytie a Nič patria dohromady, ale nie preto, že – z hľadiska Hegelovho pojmu myslenia – sú oboje rovnako neurčené a bezprostredné, ale preto, že bytie samo je vo svojom bytovaní konečné a len v transcendentii pobytu, ktorý sa drží vyklonený do Ničoho, sa stáva zrejším“ (Heidegger 2006b, 70 – 71).

Heidegger sa síce už tu vyjadruje o *bytí samom*, ale v roku 1929 ho ešte stále zväzuje s konečným bytovaním: oba dôvody, ktoré ho k tomu motivujú, preberá z Hegelovej argumentácie – po prvé, pôvodne Hegelovo odlišenie čistého bytia a čistého nič mu slúži na vymedzenie kľúčovej otázky metafyziky (ako otázky o bytí samom), a po druhé, zachováva tým ako nedeliteľnú súčasť celku metafyzickej myšlienky aj kategóriu ničoty. Tá je nevyhnutná pre určenie transcencie pobytu v jeho vyklonení do ničoho a súčasne určuje celkový kontext, v ktorom je problém bytia samého vôbec identifikovateľný. Týmto kontextom je *celok metafyziky*. Heidegger to vysvetľuje takto: „Keď je teda otázka bytia ako takého kľúčovou otázkou metafyziky, potom sa otázka o Ničom ukazuje ako otázka, ktorá obopína celok metafyziky“ (Heidegger 2006b, 70 – 71).

Hegel sa pre Heideggera stáva veľmi svojráznym *inšpirátorom* prechodu od projektu metafyziky pobytu k novej ontologickej pozícii. Len v tejto súvislosti potom môže Heidegger tvrdiť, že otázka o bytí samom sa stáva „kľúčovou otázkou metafyziky...“ (Heidegger 2008b, 70 – 71). Pre Hegela boli otázky o čistom bytí a čistom nič iba východiskovým bodom jeho ontologického učenia ako najabstraktnejšieho vymedzenia toho, že niečo *je*. Bytie ako *neurčené bezprostredno je bezreflexívne bytie*, je iba v sebe samom, je bytím bez kvality. Preto musí *prejsť* do jestvujúcna. Kým pre Heideggera v roku 1929 znamenajú čisté bytie a čisté nič to najdôležitejšie, čo chce filozoficky skúmať, pre Hegela je zrejmé, že čisté bytie nie je nič iné, iba čistá neurčenosť a prázdnota, nie je v ňom nič, čo by sa dalo nazerat'. Je teda *sui generis* prázdny nazeraním. Hegel vyjadruje svoje ontologické stanovisko v tejto podobe: „Čisté bytie a čisté nič sú teda to isté. Pravdou nie je ani bytie, ani nič, ale to, že bytie – neprechádza –, ale prešlo do ničoho a nič do bytia... *Ich pravdou je... tento pohyb* [kurz. V. L.], ktorým jedno bezprostredne mizne v druhom: *stavanje*; pohyb, kde sú obidve rozdielne, ale na základe rozdielu, ktorý sa práve tak bezprostredne stratil“ (Hegel 1986, 91 – 92).

Hegelovo poznanie, že pravdou nie je ani bytie ani nič, ale ich pravdou je *pohyb*, *dianie* (*das Werden*) Heidegger neprijíma. Práve naopak, v ďalších rokoch svojej tvorby sa čoraz viac orientuje na samo bytie bez jestvujúcna, teda bytie bez pohybu. Tým sa postavil do protihegelovskej opozície. Bytie ako neurčené bezprostredno je podľa Hegela bez kvality, len jestvujúcno ako „určené bytie... je jestvujúcou určenosťou, kvalitou. V dôsledku kvality stojí niečo proti inému, je premenlivé a konečné a naskrze negatívne určené nielen voči inému, ale aj samo v sebe“ (Hegel 1986, 119 – 120). Hegel vo svojom ontologickom uvažovaní vychádza zo základnej axiómy, že otázka bytia je otázkou *bytia jestvujúcna*. Pre neskorého Heideggera je uvedené východisko neprijateľné, pretože uzatvára myslenie bytia do klietky tradičnej redukcionistickej metafyziky. Aj preto je Hegel pre Heideggera filozofom, ktorý dejiny tejto metafyziky, v ktorých je filozofia redukovaná na vedu o jestvujúcom, završuje.

Ontologická diferenciacia

V súčasných bádateľských aktivitách sa čoraz častejšie objavujú stanoviská, podľa ktorých je onto-teo-lógia kľúčom k mysleniu tzv. neskorého Heideggera (Thomson 2013, 319; de Boer 2000, 116 a n.). Ontologická diferenciacia (tiež onticko-ontologická diferenciacia) zaujíma v Heideggerovom učení mimoriadne dôležité miesto. Azda najvýstižnejšie úlohu tohto pojmu opísal H.-G. Gadamer: „Keď si spomeniem na prvé Heideggerove prednášky, ktoré som počul v roku 1923 vo Freiburgu a v roku 1924 v Marburgu, vtedy výraz ‚ontologická diferenciacia‘ pôsobil ako čarovné slovo. Objavoval sa znovu a znovu s oným dôrazom, s ktorým sústredený mysliteľ – i bez toho, že by skutočne detailne vyjadril vzťahy a význam toho, čo chcel povedať – dával vedieť, že sa tu usiluje o čosi

absolútne rozhodujúce. Taký už bol spôsob reči mladého Heideggera. Tento výraz fungoval takmer ako iné bežné príslovie, ktorým sme boli veľmi často odbití, keď sme sa na seminári pokúšali predniesť svoje vlastné myšlienkové pokusy a drobné príspevky. Heidegger potom povedal: „Áno, áno – ale to je ontické, nie ontologické“ (Gadamer 1999, 138). Výraz ontologická diferenciacia ostal teda v pozícii *čarovného slova* bez toho, aby detailne vyjadril vzťahy a význam toho, čo chcel povedať.

V Heideggerovom filozofickom vývoji je fascinujúco zakódované jeho váhanie, doslova *zápasenie* s otázkou bytia a jestvujúcna a ich vzájomného vzťahu, teda ontologickou diferenciou.⁴ Najpresvedčivejšie to máme vyjadrené v jeho *Doslove k prednáške Čo je metafyzika?* zo štvrtého vydania z roku 1943. Kým v ostatných vydaniach Heidegger píše, že „k pravde bytia patrí, že bytie nikdy nebytuje bez jestvujúcna, a že jestvujúcno nie je nikdy bez bytia“, s čím možno súhlasiť, vo štvrtom vydaní uvádza, že „bytie síce bytuje bez jestvujúcna, ale že jestvujúcno nie je nikdy bez bytia“ (Heidegger 2006b, 82 – 83). Tu sme v jadre nášho skúmaného problému, ktorý možno vyjadriť takto: *môže bytie bytovať bez jestvujúcna?* Domysliť ontologickú diferenciaciu dokonca potom znamená prijať takýto záver. A Heidegger to vo svojom neskorom období aj naozaj urobí!

Lenže kým sa to stane, treba objektívne konštatovať, že Heidegger sa v tridsiatych a štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia postupne zaoberá skúmaním nemeckého

⁴ V stati nie je cieľom podrobiť skúmaniu problém ontologickej diferencie v celej jeho šírke, zložitosti a protirečivosti. Sú bádatelia, ktorí sú presvedčení, že Heidegger svoje stanovisko k ontologickej diferencii vo svojej neskej tvorbe opúšťa a tento svoj obrat aj zdôvodňuje. Vychádzajú pritom z Heideggerových textov z konca šesťdesiatych a začiatku sedemdesiatych rokov minulého storočia, ktoré boli publikované len prednávkou (Heidegger 2013a, 1326 a. n.) a spájajú Heideggerovu kritiku metafyziky s príklonom k chápaniu „veci myslenia“, ktorý nevedie k rezignácii filozofie, ale k jej uchopeniu zo stanoviska „druhého počiatku“. Každý bádateľ má právo na svoj názor v predmetnom probléme, ale veľmi presne to formuluje zostavovateľ citovaného zväzku 73/2 Peter Trawny, ktorý v doslove napísal, že pochopiť práve tieto Heideggerove fragmentárne texty je už len na čitateľovi samom a jeho „vlastných pokusoch o interpretáciu“ (Heidegger 2013a, 1491). Heidegger nám v celej svojej tvorbe ponúka príležitosť hľadať našu vlastnú „cestu“ pochopenia problémov, o ktoré mu ide. A to najmä v probléme ontologickej diferencie, teda či „bytie bytuje bez jestvujúcna, alebo nie“. Ostáva potom len na čitateľovi, aby si to sám rozhodol, ku ktorému riešeniu sa chce pridať. A pokiaľ ide o problém „druhého počiatku“, ktorý nemá viesť k rezignácii filozofie, musím konštatovať, že vlastné Heideggerove slová pri príležitosti jeho osemdesiatych narodenín sú nespochybniteľným dôkazom presného opaku: „Jednu svoju prednášku, ktorá sa konala v Paríži roku 1964... som nazval *Koniec filozofie a úloha myslenia*. Robím teda rozdiel medzi filozofiou, tzn. metafyzikou, a myslením, ako ho ja chápem. Myslenie, ktoré v tejto prednáške od filozofie odlišujem – predovšetkým tým, že sa tu pokúšam o vyjasnenie bytnosti gréckej *alétheia* –, toto myslenie je z podstaty veci v porovnaní s metafyzickým omnoho jednoduchšie než filozofia, ale vo svojej realizácii práve pre svoju jednoduchosť ďaleko obťažnejšie“ (Heidegger 2013b, 49). Odmietnutím filozofie ako metafyziky sa Heidegger definitívne zbavil aj problému ontologickej diferencie. Avšak v mysliacom rozhovore s Hegelom, ktorý je predmetom tejto štúdie, ontologická diferenciacia má svoju nezastupiteľnú úlohu. Preto jej venujem takú veľkú pozornosť.

idealizmu, najmä Hegela. Začiatok tohto úsilia predstavuje prednáškový kurz *Nemecký idealizmus (Fichte, Hegel, Schelling)*, ktorý chápe ako *Historickú správu o nemeckom idealizme* (Heidegger 1997, 1; podrobnejšie pozri Leško 2017a, 255 – 273). Po ňom nasleduje prednáškový kurz *Hegelova Fenomenológia ducha* (Heidegger 1997), ale najmä traktát o negativite z rokov 1938 – 1939 (Heidegger 1993; podrobnejšie pozri Leško 217c, 657 – 677). Pre všetky Heideggerove ontologické aktivity riešené vo vyššie uvedených prednáškových kurzoch platí, že je navyše výrazným *obhajcom* metafyziky ako učenia o bytí. Keď sa pokúša o fundovanú odpoveď na túto otázku v polovici päťdesiatych rokov minulého storočia, ocitá sa už náhle medzi *kritikmi* metafyziky. Najvýraznejšie sa to prejavilo v novom chápaní metafyziky ako onto-teo-lógie. Dokladajú to najmä jeho dve prednášky z päťdesiatych rokov minulého storočia. Prvá bola prednesená v roku 1957 a má názov *Onto-teo-logická konštitúcia metafyziky* (Heidegger 1998, 51 – 79; podrobnejšie pozri Leško 2017d, 761 – 778). Druhá s názvom *Hegel a Gréci* odznela v roku 1958 (Heidegger 1976, 427 – 444; podrobnejšie pozri Leško 217d, 799 – 820). Pre obe prednášky je určujúce, že sú koncipované ako Heideggerov *mysliaci rozhovor* s Hegelom.

Metafyzika ako onto-teo-lógia

Pojem onto-teo-lógie sa objavuje prvýkrát v dejinách filozofie v Kantovej *Kritike čistého rozumu* a vyjadruje kritiku každej teológie budujúcej na špekulatívnych princípoch rozumu. Kantovi ide o dešifrovanie problému existencie prabytosti (teda boha) na pôde transcendentálnej teológie (Kant 1979, 391). Heidegger problém onto-teo-lógie posunie z transcendentálnej teológie na metafyzicko-ontologické myslenie, a tým celý problém dostane úplne nový rozmer. Ide totiž o to, že pokiaľ budeme chápať západnú metafyziku ako onto-teo-lógiu a zároveň k tomu budeme pridávať, že Hegel je zavříšiteľom tohto dejinného typu metafyziky, potom budeme musieť súhlasiť s tým, že aj Hegelova metafyzika je onto-teo-lógiou. Je to však správne hodnotenie? Prvý Heideggerov pokus uchopiť problém zavříšenia Hegelovej metafyziky ako zavříšenia západnej metafyziky vôbec sa uskutočnil v letnom semestri roku 1933 v prednáškovom cykle *Základná otázka filozofie*. Ide mu v ňom o predstavenie základného charakteru Hegelovej metafyziky s dôrazom na jej určenie ako teo-logiky, teda ako logiky systému *absolútneho sebauvedomenia boha* (Heidegger 2001, 70).

Nový Heideggerov pokus charakterizovať Hegelovu metafyziku je pokusom hľadať to, čo má jeho filozofovanie spoločné s Hegelovou ontológiou a kde sa podstatne rozchádzajú (Heidegger 2006c, 52 – 53). Spoločné nachádza v tom, že im ide o pochopenie a skúmanie *veci myslenia*. Pre Hegela je vecou myslenia myslenie ako také, teda pojmové myslenie vo svojej rozvíjajúcej sa jednote. Hegel sa nepochybne zamerail na skúmanie vývoja myslenia, ktoré sa rozvinie do najvyššej podoby v absolútnej idey.

V diele *Logika ako veda* sa píše: „... len absolútna idea je sama bytím, nepominuteľným životom, o sebe vediacou pravdou, a to všetkou pravdou“ (Hegel 1986b, 478). Preto Heidegger konštatuje, že „Hegel dáva dôrazne svojmu predmetu myslenia jediné meno, ktoré stojí nad samou vecou celého myslenia, a týmto menom je: bytie“ (Heidegger 2006c, 52 – 53).

Heidegger chce v mysliacom rozhovore s Hegelom uvažovať o viacvýznamovom, ale aj o jednoznačnom použití pojmu bytie, ale to hlavné si všima veľmi špecificky. Hegel vymedzuje bytie ako *neurčenú bezprostrednosť*, teda ako to, o čom môžeme zmysluplne vypovedať len to, že *je*. Bytie, čisté bytie, je podľa Hegela „rovné iba sebe samému... Bytie je čistá neurčenosť a prázdnota... Bytie, neurčené bezprostredne, je fakticky ničím, a nie je ani viac, ani menej než nič“ (Hegel 1986a, 90 – 91).

Hegel preto mohol na tomto základe ľahko zdôvodniť logiku ako metafyziku, teda ako učenie o bytí. Heidegger prijíma toto určenie a pokladá ho za nespochybniteľnú filozofickú pozíciu takmer v celej svojej tvorbe. Avšak spôsob Heideggerovho veľmi výberového čítania diel svojich predchodcov je aj v prípade Hegela veľmi *zaujímavý*. Heidegger si totiž vôbec nevšima veľmi dôležitý Hegelov argument: „Pravdou nie je ani bytie, ani nič, ale to, že bytie neprechádza, ale prešlo do ničoho a nič do bytia. Práve tak pravdou nie je ich nerozdielnosť, ale to, že nie sú to isté, že sú absolútne rozdielne, lenže takisto aj neoddelené a neoddeliteľné, a že každé bezprostredne mizne vo svojom opaku. Ich pravdou je teda tento pohyb, ktorým jedno bezprostredne mizne v druhom: stávanie – pohyb, kde sú obidve rozdielne, ale na základe rozdielu, ktorý sa práve tak bezprostredne stratil“ (Hegel 1986a, 91 – 92).

Z uvedeného je zrejmé, že Hegelovi nejde o nijaké statické chápanie jestvujúceho, ale o dynamické pochopenie skutočnosti, o pochopenie jestvujúceho v pohybe. No Heideggera práve táto skutočnosť vôbec nezaujíma. Preňho ostáva rozhodujúce vyjadrenie v tejto podobe: *Bytie je pravdou a len Ono je Pravdou*. Do akej miery nám to môže právom pripomínať teologický variant Pravdy: Boh je Pravda a len On je Pravda, to si už musí zodpovedať každý čitateľ sám.

U Hegela je nespochybniteľné, že bytie ako také je pevne zviazané s mysliteľnosťou jestvujúceho v absolútnom myslení. Inak vyjadrené, *bytie je vždy len bytím jestvujúcna*. To však nie je Heideggerov prípad v neskorej fáze jeho myšlienkového vývoja. Diferencia bytia a jestvujúcna je to, čo vedie Heideggerovo filozofické úsilie priamo a neodvolateľne k svojmu završeniu, ktoré sa v plnej sile prejaví v chápaní bytia bez jestvujúcna. Najparadoxnejšie vyjadrenie uvedeného chápania nachádzame v jeho prednáške *Kantova téza o bytí* (1961): „*Bytie nemôže byť. Keby bolo, nebolo by už bytím, ale bolo by jestvujúcnom* [kurz. V. L.]“ (Heidegger 1976, 479).

Hlavný Heideggerov argument pre zdôvodnenie onto-teo-logickej štruktúry metafyziky je vyjadrený v tejto podobe: „Onto-teo-logická konštitúcia metafyziky

pochádza z vlády diferencie, bytia ako základu (*Grund*)...“ (Heidegger 2006c, 76). Pochopiteľne, tento argument predpokladá najprv *uveriť* a potom už len *prijat'* vládu diferencie. Keď sa to nestane, aj celkový výsledok bude vyzerat' úplne inak. Podľa Heideggera *boh prichádza do filozofie ako prejav bytnosti diferencie bytia a jestvujúcna*. Ontologická diferenciacia v Heideggerovom chápaní je v uvedenej prednáške prejavom *silného modelu diferencie*, lebo nie je možné žiadne iné dôležitejšie určenie, o ktoré mu v prípade bytia ide. To však nie je pravdou. Môže existovať aj *slabý model diferencie*, ktorý je postavený na rozlíšení bytia a jestvujúcna, a zároveň je toto rozlíšenie skúmané na nespochybniteľnom chápaní bytia jestvujúcna, a nie na hľadaní možnosti identifikovať samo bytie bez jestvujúcna.

Slabý model diferencie je realizovaný v Hegelovej *Logike*. V tejto súvislosti je veľmi zaujímavá skutočnosť, že túto podobu diferencie si Heidegger uvedomuje až príde. Svedčia o tom najmä jeho hodnotenia Hegelovho chápania bytia i jeho logiky: „Hegel myslí bytie v jeho najprázdnejšej prázdnote, takže vo všeobecnosti. Myslí zároveň bytie v jeho nekonečnej bezchybnej plnosti súčasne a nepomenúva špekulatívnu filozofiu, teda skutočnú filozofiu onto-teológiu, ale vedu logiky. S týmto pomenovaním prináša Hegel pre objasnenie niečo rozhodujúce. Mohlo by sa voľné pomenovanie metafyziky ako logiky prostredníctvom odkazu vysvetliť tak, že to môže byť predsa pre Hegela vec myslenia – myšlienka, slovo ako jednotné *tantum*. Myšlienka, myslenie je zrejme a podľa starého použitia je tiež témou logiky. Ale taktiež je presne dané, že Hegel bol verný tradícii a dejinám veci myslenia v bytnosti ako takej a v celistvosti, v ktorej sa deje pohyb bytia od jeho prázdnoty k rozvíjajúcej sa plnosti“ (Heidegger 2006c, 57).

Hegel vo svojej *Logike ako vede*, v jej východiskovej náuke, náuke o bytí, veľmi jasne uvádza, že „to, čo o bytí vypovedajú alebo z neho obsahujú bohatšie formy predstavovania absolútna alebo boha, je na začiatku iba prázdne slovo a iba bytie; toto jednoduché, ktoré nemá ďalší význam, toto prázdne je teda naskrze začiatkom filozofie“ (Hegel 1986a, 87). To, čo chce Hegel skúmať vo svojej logike, nie je *Bytie samo* a jeho *Pravda*, ako je to v Heideggerovom prípade, ale chce sa sústrediť na *jestvujúcno ako určené bytie* (Hegel 1986a, 119). V tejto filozofickej pozícii je azda najreprezentatívnejšie vyjadrená sila slabého modelu, na rozdiel od Heideggerovho silného modelu ontologickej diferencie.

V Hegelovom chápaní metafyziky zásadne absentuje chápanie jestvujúceho v jednote s najvyšším jestvujúcnom – bohom. Prítom je zaujímavé, že Heidegger veľmi správne uvádza príklad, ktorý použil Hegel v *Malej logike* (§ 13) (Hegel 1961a, 18; Hegel 1992, 53) a ktorý nám až neuveriteľne jednoducho vyjadří doteraz tak komplikovane vysvetľované problémy. Nieкто si chce na trhu kúpiť ovocie. Žiada si ovocie. Predavač mu ponúka jablká, hrušky, broskyne, čerešne, hrozno... Ale kupujúci stále ponuku odmieta. Za každú cenu si chce kúpiť iba ovocie. To však nie je možné. Dôvod

je viac ako pochopiteľný. Zakaždým je ponúkaný len konkrétny druh ovocia, preto sa *ovocie ako také* nedá kúpiť. Aj bytie jestvuje vždy a stále len v takej podobe ako bytie konkrétneho jestvujúcna. Lenže to Heidegger odmieta a chce ustavične hľadať ďalej *Bytie* bez vzťahu k jestvujúcnu, lebo *myslenie Bytia* nemá podľa neho *hľadať oporu v jestvujúcne*. Keď sa to deje, tak podľa neho už vždy ide len o jestvujúcno, a nie o *Bytie samo*.

Hegel, Gréci a vec myslenia

Excelentný Heideggerov filozofický pokus viesť *mysliaci rozhovor* s Hegelom v otázke veci myslenia a z nej vyplývajúceho *myslenia Bytia* predstavuje jeho prednáška *Hegel a Gréci* (1958). Prednáška je charakteristická svojou špecifickou metódou, za pomoci ktorej Heidegger vysvetľuje Hegelovo chápanie gréckej filozofie v kontexte Hegelovho systému ako takého. Ide teda o aplikáciu historickej metódy na súčasný problém filozofie. Heideggerovi ide o prienik do *vecí myslenia* a skúma, ako tento problém rieši Hegel a v jeho interpretácii aj starí grécki filozofi. Obchádzka cez Hegela až ku Grékom je veľká a právom vzbudzuje otázku, či je vôbec pre nahliadnutie problému veci myslenia potrebná. Heideggerova odpoveď je však jednoznačná. Potrebuje práve túto cestu, ktorá svojou podstatou nie je obchádzkou, ale sprostredkovaním duchovného dedičstva, ktoré prestáva byť čírou minulosťou a vynára sa pred nami ako plne súčasná *vec myslenia* (podrobnejšie pozri Leško 2013, 194 – 204).

Heidegger veľmi správne hodnotí Hegelov filozofický spôsob chápania gréckej filozofie a preukazuje mu až prekvapujúco vysoké uznanie „... Hegel prvýkrát myslí grécku filozofiu ako celok a tento celok filozoficky“ (Heidegger 1976, 428; pozri tiež Leško 2010, 110 – 119). Ba čo viac, Heidegger je presvedčený, že Hegel nevysvetľuje dejiny filozofie, on *o nich filozoficky premýšľa*. Heidegger správne hodnotí, že žiadny filozof pred Hegelom nespoznal, že filozofovanie samo sa „pohybuje vo svojich dejinách a že tento pohyb je filozofiou samou“ (Heidegger 1976, 429). Tým Hegel prvýkrát v dejinách filozofie otvoril možnosť pre vznik *filozofie dejín filozofie*. Vo filozofii dejín filozofie ide teda o *vec myslenia*. Je to možné aj preto, ako to zdôvodňuje Heidegger, že dejiny filozofie sa stali pre Hegela jednotným a nevyhnutným procesom pohybu ducha k sebe samému. Potiaľ je to všetko v poriadku.

Problém sa však začína pri chápaní a vysvetlení gréckej filozofie, ako to uskuotční Heidegger, keďže celá jeho prednáška sa takmer výlučne sústreďuje len na skúmanie štyroch základných určujúcich slov gréckej filozofie (Jedno – Parmenides, Logos – Herakleitos, Idea – Platón, Skutočnosť – Aristoteles). Tieto grécke slová podľa Heideggera vyjadrujú jej nespochybniteľnú bytnosť v súvislosti s hlavným pojmom filozofie vôbec, teda s pojmom bytie. Tu si musíme uvedomiť skutočný filozofický rozdiel medzi Hegelovou a Heideggerovou recepciou gréckej filozofie. Hegelovi ide naj-

mä o pochopenie gréckej filozofie ako celku, kým Heideggerovi ide o pochopenie štyroch základných pojmov a ich správne vysvetlenie, teda o preukázanie toho, čo chce sám dosiahnuť pri riešení otázky bytia (podrobnejšie pozri Leško 2017e, 807).

Pre Hegela a Heideggera je v ich chápaní gréckej filozofie spoločné najmä to, že sa v jej rozhodujúcom poznaní odvolávajú na Parmenida a Herakleita. Hegel to urobil vo svojich *Prednáškach o dejinách filozofie* takto: „Parmenidom sa začala skutočná filozofia...“ a zároveň dodáva, že „... len bytie je pravdivé“ (Hegel 1961b, 227). Heidegger zasa tvrdí, že Herakleitos a Parmenides ešte neboli *filozofmi*, pretože „boli väčšími mysliteľmi“ (Heidegger 2006, 1216 – 127; pozri tiež Leško 2013, 194 – 204). Slovom *väčší* Heidegger nerozumie vyjadrenie teoretického výkonu, ale poukázanie na *inú dimenziu myslenia*. Táto dimenzia jednoducho znamená orientovať sa na skúmanie bytia, a nie na skúmanie jestvujúcna. Pregnantne to vyjadril v *Liste o humanizme*: „Bytie je‘; lebo obvykle sa ono ‚je‘ hovorí o niečom takom, čo je. Niečo také nazývame jestvujúcno. Bytie však práve ‚nie je‘ ‚jestvujúcno‘... Ved’ už na počiatku myslenia Parmenides hovorí: ... ‚Ved’ bytie je‘. V tomto slove sa skrýva počiatkové tajomstvo všetkého myslenia. Hádám môže byť ono ‚je‘ primerane vyslovené len bytím, takže všetko jestvujúcno vlastne ‚nie je‘“ (Heidegger 1976, 334 – 335; Heidegger 2000, 25 – 26).

Vyššie uvedené hodnotenia Parmenidovho učenia môžeme prekvapujúco chápať aj ako takmer úplnú zhodu medzi Hegelom a Heideggerom. Obidvaja totiž tvrdia, že Parmenides vypovedá o bytí. V čom je teda problém? A problém je naozaj veľmi veľký. Hegel pod Parmenidovým chápaním bytia rozumie *bytie jestvujúcna*, kým Heidegger v ňom vidí bytie bez jestvujúcna. Heidegger je už od roku 1923 presvedčený, že Parmenidovo učenie o bytí je *rozhodujúcim krokom*, „ktorý určil zmysel a osud západnej ontológie a logiky“ (Heidegger 2008b, 33). To je však vo veľkom protiklade k tomu, čo si myslí Hegel o Parmenidovi. Učenie tohto predsokratovského filozofa o tom, že *jestvujúce je a nejestvujúce nie je*, chápe ako *nejasný a neurčitý počiatok*, ktorý „nemožno ďalej vysvetliť, čo je v ňom skryté...“ (Hegel 1961b, 227). A v tom môžem s Hegelom aj dnes súhlasiť. Heidegger sa pustil presne opačnou cestou a chce *nejasný a neurčitý počiatok* urobiť jasným. Ukáže sa, že snaha prisúdiť Parmenidovi učenie o *Bytí samom* nebola jeho najšťastnejším riešením.

Hegel sa z dvojice najvýznamnejších predsokratovských filozofov jednoznačne priklonil na stranu Herakleita: „Niet jedinej Herakleitovej vety, ktorú by som nebol pojal do svojej *Logiky*“ (Hegel 1961, 245). Hegelovo učenie o bytí sa právom hlási k Herakleitovi pre to najdôležitejšie, čo chce sám vyjadriť v učení o bytí: „*Bolo hlbokým poznaním, keď sa nahliadlo, že bytie a nebytie sú abstrakcie bez pravdivosti, že až dianie je prvou pravdou* [kurz. V. L.]“ (Hegel 1961b, 249). K tomu vari netreba ďalej nič dodávať.

Koniec metafyziky a vec myslenia

Heidegger sa v roku 1964 vo svojej neskorej tvorbe, v prednáške *Koniec filozofie a úloha myslenia*, pokúša vytýčiť nové možnosti úlohy myslenia. Chce odhaliť, ako ďaleko kritická otázka, čo je vec myslenia, nutne a stále patrí k mysleniu (Heidegger 2006a, 6 – 7 a n.). Formulácia tejto otázky má za úlohu ďalej precizovať jeho starý problém – otázku bytia. Rozhodujúca zmena nastupuje v tom, že Heidegger chce teraz už otvorene podrobiť priamo formulovanej imanentnej kritike položenie otázky z *Bytia a času*. To je *novum* v jeho tvorbe, ktoré si musíme nielen všimnúť, ale sa ho aj stále držať, ak máme správne identifikovať jeho neskorú mysliteľskú pozíciu. Výsledok tejto imanentnej kritiky je priam šokujúco zaujímavý.

Heidegger začína svoju prednášku veľmi razantne. Bez akýchkoľvek rozpakov ide k jadrú veci: „Filozofia je metafyzika. Metafyzika myslí jestvujúcno v celku – svet, človeka, boha – čo sa týka bytia, čo sa týka spolunáležitosti jestvujúcna v bytí“ (Heidegger 2006a, 6 – 7). S Heideggerom možno súhlasiť bez výhrad iba v tom, že pôvodne zamýšľaná metafyzika chcela skúmať jestvujúcno ako jestvujúcno spôsobom zdôvodňujúceho, zakladajúceho predstavovania. Bytie jestvujúcna, tvrdí Heidegger, sa od začiatku filozofie spája s hľadáním dôvodu – základu (ἀρχή). „Základ je to, odkiaľ jestvujúcno ako také vo svojom vznikaní, zanikaní a trvaní... je, čím je a ako je. Bytie ako základ privádza každé jestvujúcno a umožňuje mu jeho chvíľu prítomniť. Základ sa ukazuje ako prítomnenie. Jeho prítomnosť tkvie v tom, že to, čo je vždy tým-ktorým spôsobom prítomné, vyvoláva do prítomnenia“ (Heidegger 2006a, 8 – 9; pozri tiež Leško 2017f, 821 – 842).

Heidegger túto podobu metafyzického myslenia jednoznačne odmieta, preto ju spája s *koncom filozofie*. Len v tejto väzbe je koniec filozofie pochopiteľný a možno ho vlastne zároveň určiť ako dovŕšenie metafyziky. Heidegger teraz už dôvodí: „V celých dejinách filozofie zostáva v obmenených podobách smerodajné Platónovo myslenie. Metafyzika je platonizmus“ (Heidegger 2006a, 8 – 9). Metafyzika vznikla, rozvíjala sa a stále môže prežívať len ako *platonizmus*. Keby to tak nebolo, tak nejde o metafyziku v tradičnom, klasickom zmysle slova. Heidegger zároveň upozorňuje, že by sme nemali zabúdať, že v období gréckej filozofie sa objavil zároveň jeden z rozhodujúcich rysov filozofie – vytvorenie vied v rámci obzoru, ktorý filozofia otvorila.

Vytvorením vied sa podľa Heideggera dali do pohybu aj procesy ich odklonu od filozofie a sústavné hľadanie i napĺňanie ich teoretickej samostatnosti. Práve najmä tento vývin Heidegger identifikuje ako dovŕšenie filozofie. Súhlasiť možno s tým, že z filozofie v jej počiatkoch v Grécku sa naozaj postupne vydeľujú jednotlivé vedy. Či to však znamená dovŕšenie filozofie, o tom treba pochybovať. Ale najmä o tom, čo je heideggerovsky svojrázne vyjadrené v tejto podobe: „Koniec filozofie sa ukazuje ako triumf riaditeľného ustanovovania vedecko-technického sveta a tomuto svetu primera-

ného spoločenského usporiadania. Koniec filozofie znamená: počiatok svetovej civilizácie založenej v západoeurópskom myslení“ (Heidegger 2006a, 12 – 13). Samozrejme, že s Heideggerovou tvorbou filozofia nezanikla. Zanikla iba jedna podoba ontologického uvažovania vo filozofii dvadsiateho storočia. Heidegger na sklonku svojho života už len rezignovane konštatuje, že filozofia ešte nedorástla na *vec myslenia* (Heidegger 2012, 49). V tomto kontexte Heidegger podmieňuje úlohu myslenia spätným pohľadom do celku dejín filozofie. Lenže pokiaľ niečo v Heideggerovej tvorbe v porovnaní s Hegelom naozaj chýba, tak je to najmä úsilie o reflektovanie celku dejín filozofie. Rovnako otáznne je však aj to, do akej miery Heideggerove filozofické iniciatívy reflektujú dejinnosť filozofie, keďže skutočnou – a stále jedinou – otázkou filozofie je len jedna a stále tá istá otázka – otázka bytia. Redukcia filozofie na riešenie práve tejto jednej jedinej otázky je pre ňu absolútne sebazničujúca. O tom vôbec nemožno pochybovať.

Heidegger sa v prednáške *Koniec filozofie a úloha myslenia* rigorózne vyslovuje za jasnú deliacu čiaru medzi *vecou filozofie* a *vecou myslenia*. „Vecou filozofie ako metafyziky je bytie jestvujúcna, jeho prítomnenie v podobe substanciality a subjektivity“ (2006a, 16 – 17). Vecou myslenia je však reflektovať *vec samu*, čo znamená myslieť tak, že to „už nemôže byť vecou filozofie“ (Heidegger 2006a, 18 – 19), teda nepýtať sa na bytie jestvujúcna, ale na *Bytie samo* (pozri tiež Leško 2015, 429 – 439). Heidegger neskrýva, že podstata toho, o čom všetkom uvažuje, je zahalená do zjavného rúcha *temnoty* a *neistoty*. A v tom s ním môžem plne súhlasiť.

Hoci Heidegger vo svojej tvorbe na chvíľu ešte vykresle sťaby novú iskierku nádeje učením o *alétheii* a *svetline*, bude to však skutočne trvať iba chvíľku. Záverečná etapa jeho tvorby je už viac-menej jednoznačne rezignujúco-pesimisticko-teologizujúca: „Vidím jedinú možnosť záchranu, totiž v myslení a básnení sa pripravovať na to, že sa objaví boh, alebo na to, že boh nebude nášmu zániku prítomný, aby sme totiž, hrubo povedané ‚nepošli‘, ale keď už zanikneme, aby sme zanikli pred tvárou boha neprítomného (Heidegger 2012, 33). Je to šokujúce vyjadrenie, keď si uvedomíme, že Heidegger kritizuje tradičnú metafyziku vrátane Hegelovej, ako jej zavŕšenie, ako onto-teo-lógiu. Pritom sám sa v záverečnej fáze svojho myslenia odvoláva na *Boha* tak, ako by to Hegel nikdy neurobil. Dôvod tejto skutočnosti je u Hegela viac ako pochopiteľný. Nikdy totiž vo svojej metafyzike nechápal boha ako *bohočloveka*, ale len ako *neosobného boha* v spinozovskom duchu, teda ako substanciu.

Neskorý Heidegger identifikuje najväčšiu nespokojnosť s neprítomnosťou žiadneho mysliteľa, ktorý by bol dosť *veľký* na to, aby sa zaoberal otázkou *Bytia samého* (Heidegger 2012, 49). Uvedené Heideggerovo sebakritické vyjadrenie len potvrdzuje pravdivosť toho, že úsilie zdôvodniť *myslenie Bytia, ktoré nehľadá oporu v jestvujúcne*, sa nedá zodpovedne naplniť. Možno aj preto až teraz, v skúmanej prednáške konečne

prizná to, že ani Parmenides výslovne neuvažoval o *Bytí samom*, ale len a len o *byť jestvujúcna* (Heidegger 2006a, 28 – 29).

Záver

Heidegger pred seba vo svojej tvorbe postavil neriešiteľný problém. Filozofický osud si určil sám už v roku 1931, keď vyriekol slová o tom, že sa chce postaviť na *hranicu pochopiteľného* (Heidegger 2001b, 27). A on sa tam skutočne aj postavil, ba v mnohom a často ju aj prekračoval. Riziko tohto krajného ontologického úsilia si však nevyhnutne vyžiadalo svoju veľkú daň – defetistickú rezignáciu. V žiadnom prípade to však neznamená, že jeho filozofický výkon bol zbytočný. Tak v dejinách vedy, ako aj v dejinách filozofie platí, že k jej výsledkom patria nielen úspechy, ale aj omyly. Heideggerove *mysliteľské cesty* len potvrdzujú, že filozofia ako metafyzika je schopná vysloviť sa k otázke bytia jestvujúcna, nie však k otázke *Bytia samého*. Túto otázku Heidegger vysunul mimo filozofie ako metafyziky, ale nebol schopný ju naplniť tak, ako si sám pôvodne myslel. Redukcia filozofie na metafyziku bola v jeho prípade pre filozofiu seba-deštruktívna. Najlepšie to sám vyjadruje formuláciou, že *nasledovať Heideggera nemá žiadny zmysel*. Buď budeme viesť jeho problematiku iným smerom, alebo jej budeme oponovať (Heidegger 2013b, 25). Heideggerov *mysliaci rozhovor* s Hegelom pokladám za to najcennejšie, čo nám odkázal tento nemecký *mysliteľ* dvadsiateho storočia, v ktorom sa Hegel môže právom chápať ako *kritik* Heideggera. V mnohom potom *zápas nemeckých gigantov myslenia* dostáva svoj neopakovateľný súčasný rozmer.

Literatúra

- BOER de, K. (2000): *Thinking in the Light of Time*. Albany: State University of New York Press.
- CAPOBIANCO, R. (2010): *Engaging Heidegger*. Toronto – Buffalo – London: Inuversitz if Toronto Press.
- GADAMER, H.-G. (1989): *Hermeneutik und ontologische Differenz*. GWX, Tübingen, J. C. B. Mohr / Paul Siebeck.
- GADAMER, H.-G. (1999): *Člověk a řeč*. Prel. J. Sokol, J. Čapek. Praha: Oikoymenh.
- GADAMER, H.-G. (2000): *Filosofie mezi vědou a přirozeným světem*. In: *Fenomén jako filozofický problém*. Chvatík, I. – Kouba, P. (eds.). Praha: Oikoymenh.
- GADAMER, H.-G. (2008): *Heideggerův „theologický spis“ z mládí*. In: Heidegger, M. (2008b).
- HEGEL, G. W. F. (1961a): *Logika*. Prel. T. Münz. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HEGEL, G. W. F. (1961b): *Dějiny filosofie*. Prel. J. Cibulka, M. Sobotka. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- HEGEL, G. W. F. (1986a): *Logika ako veda I*. Prel. T. Münz. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- HEGEL, G. W. F. (1986b): *Logika ako veda II*. Prel. T. Münz. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- HEGEL, G. W. F. (1992): *Malá logika*. Prel. J. Loužil. Praha: Svoboda.
- HEIDEGGER, M. (1976a): *Hegel und Griechen*. In: Heidegger, M.: *Wegmarken*. GA. Bd. 9. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

- HEIDEGGER, M. (1976b): Kants These über das Sein. In: Heidegger, M.: *Wegmarken*. GA. Bd. 9. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1976c): Brief über des Humanismus. In: Heidegger, M.: *Wegmarken*. GA. Bd. 9. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1991): *Kant und das Problem der Metaphysik*. GA. Bd. 3. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1993): *Hegel*. GA. Bd. 68. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2000): *O humanismu*. Prel. P. Kurka. Rychnov nad Kněžnou: Ježek.
- HEIDEGGER, M. (2001a): Grundfrage der Philosophie. In: Heidegger, M.: *Sein und Wahrheit*. GA. Bd. 36/37. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2004a): *Kant a problém metafyziky*. Prel. J. Pechar et al. Praha: Filosofía – φιλοσοφία.
- HEIDEGGER, M. (2006a): *Konec filosofie a úkol myšlení*. Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2006b): *Co je metafyzika?* Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2006c): *Básnický bydlí člověk*. Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2006d): Die onto-theo-logische Verfassung der Metaphysik. In: Heidegger, M.: *Identität und Differenz*. GA. Bd. 11. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2007): *Zur Sache des Denkens*. GA. Bd. 14. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2008a): *Bytí a čas*. Prel. I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček jr., J. Němec. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2008b): *Rozvrh fenomenologické interpretace Aristotela*. Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2012): „*Už jenom nějaký bůh nás může zachránit*“. Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HEIDEGGER, M. (2013a): *Zum Ereignis – Denken*. GA. Bd. 73.2. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2013b): *Rozhovory k osemdesátým narodeninám*. Prel. I. Chvatík. Praha: Oikoymenh.
- HUSSERL, E. (1999): Fenomenologie a antropologie. In: *Filosofický časopis*, 47 (6), 975 – 988.
- KANT, I. (1979): *Kritika čistého rozumu*. Prel. T. Münz. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- LEŠKO, V. (2010): Heidegger a dejiny filozofie. *Filozofia*, 65 (2), 110 – 119.
- LEŠKO, V. (2013): Heidegger a grécki myslitelia. *Filozofia*, 68 (3), 194 – 204.
- LEŠKO, V. (2015): Patočka, Heidegger a otázka bytia. *Filozofia*, 70 (6), 429 – 439.
- LEŠKO, V. – STOJKA, R. a kol. (2016): *Heidegger, metafyzika a Gréci*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V. (2017a): Heidegger a Parmenides. *Filozofia*, 72 (5), 357– 370.
- LEŠKO, V.: (2017b): Historická správa o nemeckom idealizme. In: Leško, V. – Sobotka, M. a kol. (eds.): *Heidegger a novoveká metafyzika*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V. (2017c): Hegel, negatívita a Bytie. In: Leško, V. – Sobotka, M. a kol. (eds.): *Heidegger a novoveká metafyzika*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V. (2017d): Onto-teo-lógia a Hegel. In: Leško, V. – Sobotka, M. a kol. (eds.): *Heidegger a novoveká metafyzika*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V.: (2017e): Hegel a Gréci. In: Leško, V. – Sobotka, M. a kol. (eds.): *Heidegger a novoveká metafyzika*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.

- LEŠKO, V. (2017f): Hegel, koniec metafyziky a otázka bytia. In: Leško, V. – Sobotka, M. a kol. (eds.): *Heidegger a novoveká metafyzika*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V. – MAYEROVÁ, K. a kol. (2018): *Heidegger a metafyzika v 20. storočí*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress.
- LÉVY, B.-H. (2003): *Sartrovo stololetí*. Prel. M. Novotný. Brno: Host.
- SARTRE, J.-P. (1997): *Existencializmus a humanizmus*. Prel.: J. Švanter. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- SARTRE, J.-P. (2006): *Bytí a nicota*. Prel. O. Kuba. Praha: Oikoymenh.
- SIVÁK, J. (2005): Jean-Paul vo svetle Sartrovho storočia. *Filozofia*, 60 (5), 311 – 333.
- THOMSON, I. (2013): Ontotheology. In: Raffoul, F. – Nelson E. S. (eds.): *The Bloomsbury Companion to Heidegger*. London – New Delhi – New York – Sydney: Bloomsbury.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0706.

Vladimír Leško
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta UPJŠ
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
e-mail: vladimir.lesko@upjs.sk